

“Islamicate Digital Humanities Network,
Online Conference, Digital Hadīth Studies,”
27 Ocak 2021, Washington, DC, USA

Islamicate Digital Humanities Network (IDHN), dijital İslâmî çalışmalarla ilgilenen araştırmacıların kurduğu bir iletişim ağı olarak hizmet vermektedir. Bu iletişim ağı, sosyal bilimler, bilgisayar bilimleri, bilgisayar dilbilimi alanından araştırmacıları ve Ortadođu, din ve kùltür olarak İslâm; Arapça, Farsça yahut diğer İslâmî diller üzerine çalışarak araştırmalarında dijital yöntemleri kullanan kùtùphaneci ve arşıvcileri bünyesinde barındırmaktadır. Alana ilgi duyan araştırmacıları bir araya getirerek iletişim sağlamayı hedefleyen bu oluşum, yılda iki kez, ilgi duyan herkesin katılabileceği konferanslar düzenlemektedir. 2019 ve 2020 yıllarında ikişer kez olmak üzere toplamda dört konferans düzenleyen oluşum, konferansların beşincisini 27 Ocak 2021 tarihinde düzenlendi.¹

Konferansta tespit edildiğine göre Güney Asya ve Ortadođu’daki bilgisayar bilimciler temel hadis kaynaklarını analiz etmek üzere algoritmalar ve yazılımlar üretirlerken, Batılı araştırmacılar halâ geleneksel yöntemle çalışmalarına devam ettirmektedir. İşte, IDHN tarafından organize edilen bu konferansta yeni dijital gelişmeler tanıtılmıştır. Türkiye saatiyle 18.00’da Tùbingen Üniversitesi’nden Maroussia Bednarkiewicz’in açılış konuşmasıyla başlayan program, online olarak gerçekleştirilmiştir.

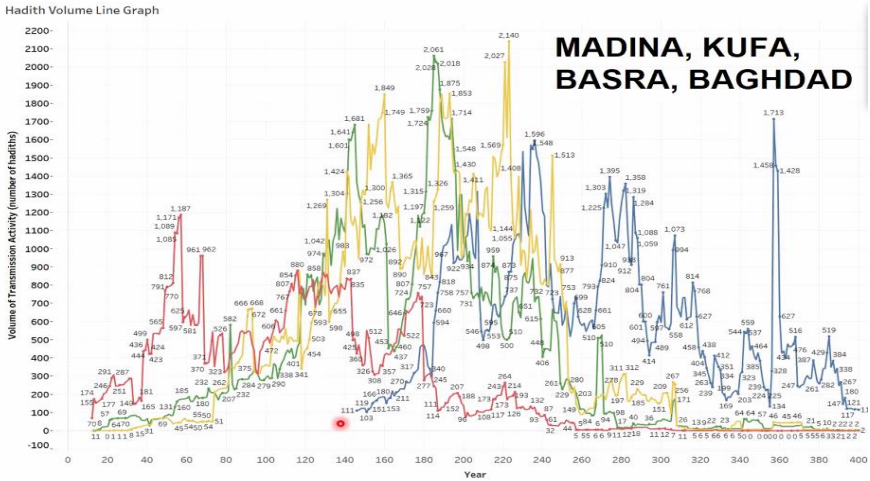
“İsnad şemalarının çiziminin otomatikleştirilmesi” başlığıyla Tùbingen Üniversitesi’nden Stefan Wezel tarafından yapılan ilk sunumda Wezel, isnad şemasını elle çizmenin sıkıcılığını vurgulayarak otomatikleştirmenin faydalarının altını çizdi. Wezel, ayrıca, açık kaynak kodu kullanarak oluşturdukları programın geliştirilemeye açık olduğuna ve paylaşımcı yaklaşımı hedeflediklerine dikkat çekti. Python ve Javascript yazılımları, geliştirilen programın köře

¹ Programın tamamına ulaşmak için bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=vxVJHi3Ckm8&feature=youtu.be> (son erişim: 20.06.2021).

taşlarıdır. 'İsnyalser'² ismini verdikleri isnad şeması çizim programının isnadın tarihi gelişimini göstermede kullanımı şemayı daha nitelikli hale getirmiştir.

İkinci sunum "Hadis iletişim ağında hadis rivâyetinin değerini hesaplamak" başlığıyla, California Üniversitesi'nden Mairaj U. Syed³ tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu çalışma, ilk dönem İslâm tarihinde hadis iletişim ağını ölçmeyi ve zaman-mekândaki yerini saptamayı hedeflemektedir. Çalışma, Cevâmî'ü'l Kelim programından elde edilen verilere sayısal ve istatistiksel analiz yöntemleri uygulayarak İslâm'ın ilk 375 yıllık döneminde farklı şehirlerde hadis rivâyetinin nasıl dağıldığına dair ihtimale dayalı bir açıklama sunmaktadır. Sunumda, kaynak verilerin yapısı, ihtimale dayalı bakış açısının geliştirdiği yaklaşımlar, analizde kullanılan araçlar ve ulaşılan sonuçlar tanıtılmıştır. Bu sonuçlardan hareketle çalışma, Medine, Kûfe, Basra ve Bağdat'ın hadis rivâyet merkezleri olarak öne çıktığı ve arka planda kaldığı dönemler olduğunu ileri sürmektedir. Son olarak çalışma, söz konusu şehirlerin öne çıkma ve geride kalma durumlarını onların siyasi, kültürel ve ekonomik durumlarındaki değişikliklerle ilişkilendirmektedir.

Program sayesinde hadis metinleriyle râvî biyografileri birleştirilmiş ve böylece rivâyet merkezi olan şehirlerin tarihsel sürecine dair birtakım veriler elde edilmiştir. Sunumda kullanılan grafikler, programın hadis tarihini ve rivâyet ağının gelişimini takip etme noktasındaki katkısını göstermektedir.

Grafik 1: Hadis rivâyet yoğunluğunun hicrî 0-400 yılları arasında Medine, Kûfe, Basra ve Bağdat'taki dağılımı (Mairaj U. Syed'in sunumundan alınmıştır.)

² Program hakkında bilgi için bkz. <https://pypi.org/project/isnyalser/> (son erişim: 26.06.2021).

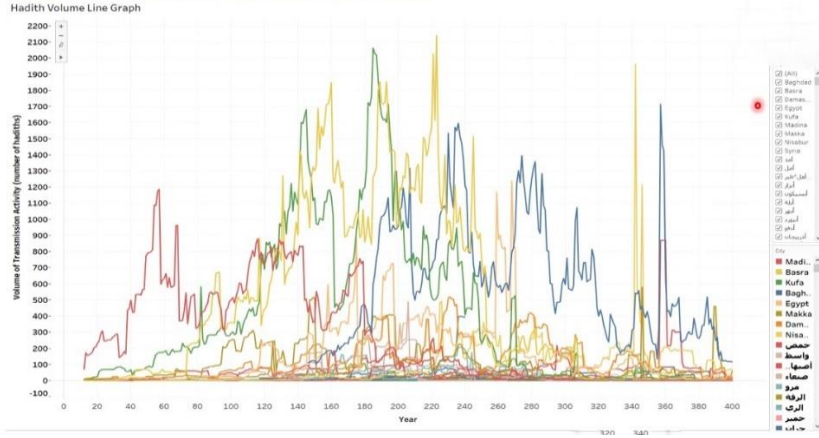
³ Araştırmacı hakkında bilgi için bkz. <https://mairajsyed.faculty.ucdavis.edu> (son erişim: 26.06.2021).

heat map

Grafik 2: Hadis rivâyet faaliyetinin şehir-zaman ilişkisine göre değişimi. (Mairaj U. Syed'in sunumundan alınmıştır.)

city-year line graph 12 to 400

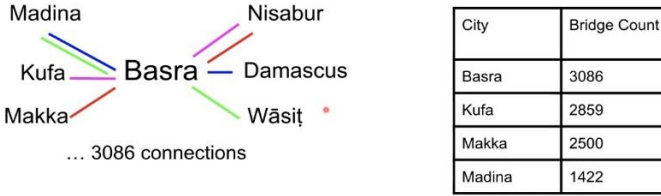
Grafik 3: Hadis rivâyetinin, rivâyetin meydana geldiği bütün şehirlere göre dağılımı (Mairaj U. Syed'in sunumundan alınmıştır.)

Üçüncü sunum, California Üniversitesi'nden Danny Halawi⁴ tarafından, "Hadis iletişim ağında şehirlerarasındaki hadis rivâyetinin hareketini hesaplamak" başlığıyla gerçekleştirilmiştir. Halawi'ye göre hadis tarihçileri, bir miktar hadisin bir kesitini genelleyerek, rivâyetlerin tamamının şehirlerde ve şehirlerarasında nasıl hareket ettiğine dair büyük ölçüde sezgiye dayalı kavramlar/kanaatler geliştirmişlerdir. Halawi tarafından geliştirilen proje, Cevâmi'u'l-Kelim programında kayıtlı râvîlerin zaman ve mekândaki yerlerini tespit etmek için sayısal teknikler kullanmaktadır. Çalışma haritası; 400 yıldan fazla bir zaman

⁴ Araştırmacı hakkında detaylı bilgi için bk. <https://elections.ucdavis.edu/candidate/150/danny-halawi/> (son erişim: 26.06.2021).

diliminde 593 şehirdeki 1.033.758 rivâyet örneğini içermektedir. Program, zamanla gelişen hadis hareketlerinin kendi içinde ve şehirlerarasındaki naklini takip edip ölçmektedir. Zaman ve mekâna göre hadisteki içerik değişimleri için nasıl bir model kullanılabileceğini göstermektedir. Ancak râvîlerin vefat tarihi ve buldukları mekânların bilgisini Cevâmî’u’l-Kelim programından alan Halawî, peş peşe gelen ve vefat bilgileri uyuşan iki râvînin hoca-talebe ilişkisinin zorunlu olmadığını dikkatinden kaçırmış görünmektedir.

Hadith Bridges (80 to 120)

Grafik 4: Rivâyetlerin şehirlerarası dolaşımında köprü işlevi görmesi ve Basra'nın konumu (Danny Halawî'nin sunumundan alınmıştır.)

Top 10 Paths (60 to 90)

From	To	Count
Madina	Madina	15,050
Madina	Kufa	3,852
Kufa	Kufa	2,379
Madina	Makka	1,215
Madina	Basra	1,146
Madina	Hims	1,007
Basra	Basra	567
Madina	Damascus	327
Madina	Egypt	249
Damascus	Damascus	235

Grafik 5: Hicrî 60-90 yılları arasında hadis rivâyetlerinin şehirlerarasında dolaşımı (Danny Halawî'nin sunumundan alınmıştır.)

Dördüncü sırada sunum yapan Nazmus Saquib,⁵ Tero Labs'ın⁶ kurucusudur. “Geçici/değişken hadis ağlarının iç içe girmesi rivâyetin üç farklı aşamasında ortaya çıkar” başlığıyla gerçekleştirilen sunumda bir hadise ait isnad zincirlerinin bir araya getirilmesi üzerinde durulmuştur. Hadisin farklı tarihlerini bir araya getirmek için tasarladığı programı tanıtan Saquib, râvî-hoca ilişkisinin toplu bir ağını çizmek amacıyla bütün hadislerin isnadlarının bir araya getirilebileceği kanaatindedir. Rivâyet ağları, genelde görselleştirilerek gözlenmeye uygun yapılardır. Hadis ilişki ağı diğer taraftan (muhtemelen pek çok

⁵ Araştırmacı hakkında detaylı bilgi için bk. <https://www.nsaquib.org/> (son erişim: 26.06.2021).

⁶ Tasarım ve programlama üzerine çalışmalara sahip bir kurumdur. İlgili kurum hakkında daha fazla bilgi için bk. <https://www.terolabs.org/> (son erişim: 26.06.2021).

yüz yılı kapsamından dolayı) daha karışık bir yapıya sahiptir. Saquib bu çalışmada, grafiği (düğüm kümeleri ve aralarındaki ilişkileri) kutupsal olarak yansıtmak için Mercator grafik gömme algoritmasını ve düğümleri dairesel bir şekil üzerine yerleştirmek için koordinat alanı kullanmıştır. Model, hangi düğümün diğerleriyle ilişkili olduğuna göre yerleşimi optimize etmektedir. Diğer birleştirme modellerine kıyasla, Mercator gömme daha kullanışlı şemalar ve görselleştirmeler üretmektedir. Saquib'in açıklaması ve beraberindeki görseller, ilk dönem İslâm tarihinde hadis rivâyetinin gelişimini anlamayı kolaylaştırmaktadır.

Beşinci sunumu Warwick Üniversitesi'nden Shuaib Choudhry⁷ "Hadis tarihi çalışmasına ağ bilimi yaklaşımı" başlığıyla gerçekleştirmiştir. İletişim ağlarının (metro ulaşım ağı vb.) her yerde karşımıza çıktığı ifade eden Choudhry'e göre hadis aktarımı, bilgilerin zaman ve mekân aracılığıyla birbirine bağlı bireyler arasında, toplu aktarımının canlı bir örneğidir. Choudhry, bir iletişim ağındaki bağlantı noktalarını istasyonlara, bağlantı noktaları arasındaki ilişkiyi ise istasyonları birbirine bağlayan demir yoluna benzetmektedir. Bu noktada bağlantı noktaları arasındaki ilişkinin doğrudan olabileceği gibi dolaylı olma ihtimaline de dikkat çekmektedir. Choudhry, bir iletişim ağı olan hadis rivâyet ağının aktarımın sözlü olmasıyla diğer bilinen ağlardan farklılaştığı kanaatinde-dir. Choudhry, network biliminin hadis rivâyet ağı üzerinde uygulanabileceğini düşünmektedir. Sunumda bağlantı noktaları/düğüm-ler arası ilişki üzerinde yoğun olarak durulmuştur. Ayrıca iki network arası bağlantı aktarımının nasıl olduğu ve bunun network şeması üzerinde gösterimi de Choudhry'nin dikkat çektiği hususlardandır. Sunumun sonunda hadis râvilerine uygulanan network analizinin bazı sonuçlarına işaret edilmiştir. Analiz sonucu bağlantılı oldukları ağ içinde en etkili râviler tespit edilmiş ve bunların etkinlik derecesi sayısal olarak belirtilmiştir. Choudhry tarafından sunulan bu uygulamanın hadis ağlarını analizde araştırmacılara faydalı veriler sunarak çalışmalara hız kazandıracığı açıktır. Ancak bu verileri tahlil etmek ve olguların sebeplerini tespit etmek sosyal bilimciye düşmektedir.

Programın son sunumu, California Üniversitesi'nden Mohamed Alkaoud⁸ tarafından "Hadis Râvilerinin Otomatik Tanımlanması" başlığıyla gerçekleştirilmiştir. Alkaoud, her bir râvinin kimliğinin doğru olarak belirlenmesinin, onların dolaştıkları tarih ve coğrafyaların belirlenmesinin hadis âlimleri için son derece önemli olduğunu belirtmiştir. Ancak Alkaoud, senette geçen râvilerin kimliklerini tespit etmenin zorluğuna dikkat çekmektedir. Çünkü râviler isnatlarda, isimlerinden başka künyeleri, nisbeleri ve bir yakınlarıyla ilişkileri

⁷ Araştırmacı hakkında bilgi için bk. <https://wisc.warwick.ac.uk/people/student-profiles/201819/cho-dhry-shuaib/> (son erişim: 26.06.2021).

⁸ Araştırmacı hakkında bilgi için bk. https://www.researchgate.net/profile/Mohamed_Alkaoud (son erişim: 26.06.2021).

(‘babamın dediğini işittim’ vb.) ile ifade edilmişlerdir. Bu durum râvîyi tanımak için onun hakkında verilen (sözelimi künye bilgisiyle) gerçek ismi birleştirmeyi gerektirmektedir. Alkaoud bu noktadan hareket ederek isnatta ismiyle değil diğer bilgileriyle tanıtılan râvînin gerçek kimliğini tespit edecek bir program geliştirmiştir. Programa ukhBERT⁹ ismini veren Mohamed Alkaoud, örnekler üzerinden programın işleyişini anlatmıştır.

Gelişen teknolojiyle verilerin dijitalleştirilmesi, pek çok alanda olduğu gibi hadis araştırmalarında da gündemdedir. Hadis külliyyatı ve râvî biyografileri el-Mektebetü’ş-Şâmile ve Cevâmi’u’l-Kelim gibi programlarla dijital ortama aktarılmıştır. Ancak bu programlar verileri işleyerek analiz etme fonksiyonundan yoksundurlar. Son dönemde bilgisayar bilimciler ve hadis araştırmacıları, verileri birleştirerek analiz etme kabiliyetine sahip programlar geliştirerek araştırma sürecini hızlandırma ve daha nesnel hale getirme çabasındadırlar. Bu doğrultuda gösterilen çabaların bir kesitini sunan ve Islamicate Digital Humanities Network (IDHN) tarafından organize edilen bu program, alandaki gelişmelerden haberdar olmak isteyenler için büyük bir fırsattır. Verileri birleştirerek analiz etme, isnad şeması çizme ve râvî kimliğini doğru tespit etme noktasında büyük başarıların ortaya konmuş olması ve bunların geliştirilmeye açık oluşu umut vericidir. Ancak söz konusu programlardan toplanan verileri sebep-sonuç ilişkisi içinde açıklamak ve derinlemesine, etraflıca tahlil etmek sosyal bilimcilerin nitelikli yorum-tahlil kabiliyetini beklemektedir.

Dr. Öğr. Üyesi Rahile KIZILKAYA YILMAZ (rahile.yilmaz@marmara.edu.tr)

Marmara Üniv., İlahiyat Fakültesi, Hadis, İSTANBUL

Arş. Gör. Elif KOÇ (elifkoc@ohu.edu.tr)

Niğde Ömer Halisdemir Üniv., İslâmi İlimler Fakültesi, Hadis, NİĞDE

⁹ Alkaoud, programa bu ismi verirken, isnadlarda kullanılan Arapça ‘haber verildim’ anlamına gelen (أخبرت) kelimesinden esinlendiğini dile getirmiştir.